Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)
VOL- VII ISSUE- III MARCH 2020 PEER REVIEW e-JOURNAL IMPACT FACTOR 6.293 ISSN 2349-638x

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार

डॉ. अनिल उत्तम मोरे
श्री साई शिक्षण महाविद्यालय, चंद्रपूर

प्रस्तावना:

बहुजनामध्ये स्वत्वाची जाणीव निर्माण करणारे महान क्रांतीकारक, निस्सिम देशभक्त, भारतीय संविधानाचे शिल्पकार यासारख्या अनेक उपाध्यांनी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना गौरवण्यात येते. डॉ. आंबेडकर आज काळाची गरज निर्माण झालेली आहे. भारतीय राजकीय, सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक आणि सांस्कृतिक प्रश्नाबाबत त्यांनी मांडलेले परखड विचार आज आणि पुढील अनेक शतके देशहितासाठी लागू पडतील हे आता लपून राहिलेले नाही. एकेकाळी याच महामाणवाचा इथल्या समाजधुरीणांनी अतोनात छळ केला, जातीयतेच्या नावाखाली त्यांना आणि त्यांच्या समाजबांधवांना अमाणूस वागणूक दिली. विहिरी, तलाव, पाणवठयातील पाणी सुध्दा नाकारले, सार्वजनिक ठिकाणी प्रवेशास बंदी घातली, मंदिर प्रवेश नाकारला, शिक्षण घेवू दिले नाही.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आयुष्यभर ज्ञानसाधना केली. आपल्या ज्ञानाच्या बळावर स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व न्यायावर आधारीत भारतीय समाजाची पुनर्रचना घडवून आणली. डॉ. आंबेडकरांचे तत्त्वज्ञान समतावादी होते. त्यांना या देशामध्ये समाता प्रस्तापित करावयाची होती. इथल्या प्रस्तापित व्यवस्थेने थोपलेल्या विषमतावादी तत्त्वज्ञानाने संपूर्ण भारतीय समाज भरडून निघाला होता. मनुस्मृती सारख्या धर्मग्रंथांच्या आधारे चातुर्वण्य व्यवस्था स्थापित करण्यात आली होती. आणि त्याद्वारे प्रस्तापितानां अमर्याद अधिकार बहाल करण्यात आले होते. धर्म, जातीच्या आधारावर माणवाचे विभाजन करून आपले वर्चस्व अबाधित रहावे यासाठी प्रस्तापित वर्ग प्रयत्नरत होता. याची जाणीव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना होती. ज्यावेळी त्यांना भारताचे संविधान निर्माण करण्याची संधी मिळाली. त्यांनी विषमतावादी तत्त्वज्ञानावर घाव घालून समतावादी तत्त्वानावर आधारीत संविधानाची निर्मिती केली आणि या देशातील सर्वसामान्यांना संविधानाच्या माध्यमातून न्याय मिळवून दिला.

त्यांच्यासारखा समतावादी तत्ववेत्ता, प्रज्ञावंत संपूर्ण जगात आज आणि भविष्यातही होणे नाही. त्यांनी आपल्या जीवणामध्ये शिक्षणाला अनन्यसाधारण महत्त्व दिले. शिक्षणातून बुध्दीचा विकास होता. माणवाने बुध्दीचा विकास हेच अंतिम लक्ष ठेवले पाहिजे असे त्यांचे मत होते. त्यासाठी तळागाळातील समाजाला शिक्षण मिळावे म्हणून त्यांनी भारत सरकारकडे शिक्षण हे मोफत व सक्तीचे असावे अशी मागणी केली होती. त्यामुळे त्यांचे शैक्षणिक विचार समजून घेणे आणि त्यावर कार्यवाही करणे आजची गरज झाली आहे.

जीवन परिचय:

डॉ. आंबेडकरांचा जन्म १४ एप्रिल १८९१ मध्ये मध्यप्रदेशातील महू येथे झाला. त्यांचे मुळगाव हे महाराष्ट्रातील रत्नागीरी जिल्हयातील

दापोली जवळील अंबावडे हे होते. त्यांचे पूर्ण नाव भिमराव रामजी आंबेडकर. त्यांनी १९०८ मध्ये मॅर्टिकची परीक्षा पास केली. १९१५ मध्ये कोलंबिया विद्यापीठातून एम. ए. ची परीक्षा पास केली. त्यांनतर १९१६ मध्ये पीएच. डी पदवी प्राप्त केली. ६ डिसेंबर १९५६ मध्ये दिल्ली येथे त्यांचे महापरिनिर्वाण झाले.

ग्रंथ संपदा:

डॉ. आंबेडकरांनी आपल्या हयातीत अनेक महत्त्वपूर्ण ग्रंथ लिहीले ते पुढिल प्रमाणे: १. थॉट्स ऑन पाकिस्तान २. हू वेअर द शुद्राजः ३. व्हॉट कॉग्रेस ॲण्ड गांधी हॅव्ह डन टू दी अनटचेबल ४. ॲनिहिलेशन ऑफ कास्टस इट्स ओरिजीन ॲण्ड सोल्युशन ५. द प्राब्लेम ऑफ रूपी.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार:

१. व्यक्तीला जाणीव करून देण्यासाठी शिक्षण:

डॉ. आंबेडकर शिक्षणाची व्याख्या करतांना म्हणतात, ‘‘व्यक्तीला जाणीव करून देते तेच खरे शिक्षण होय.’’ चातुवर्ण्यव्यवस्थेमध्ये शिक्षणाची मक्तेदारी ही ब्राम्हण वर्गाकडे होती. शुद्रातिशुद्रांना शिक्षणापासून दूर ठेवण्यात आले होते. शिक्षणाशिवाय माणूस म्हणजेच पशू. कारण शिक्षण नसेल तर माणसामध्ये विवेकाची निर्मिती होवू शकणार नाही आणि तो पशू प्रमाणेच आपल्या सहजबुध्दीचा वापर करेल. यातूनच तो इतरांचा गुलाम बनेल. हे डॉ. आंबेडकरानी जाणले होते. शुद्रातिशुद्रांना शिक्षण नसल्यामुळे त्यांची अशी दयनिय अवस्था झालेली आहे. शतकानुशतके त्यांचे शोषण करण्यात आले. धम्र, रूढी, परंपराच्या नावावर त्यांना नाडण्यात आले. त्यामुळे प्रत्येकाला शिक्षण मिळाल्याशिवाय त्यांची प्रगती होणार नाही. म्हणून त्यांनी समाजाच्या शिक्षणावर भर दिला.

२. शिक्षण एक शस्त्रच:

शिक्षण हे एक शस्त्र असून त्याचा विधायक किंवा विध्वंसक वापर करायचा हे सर्वस्वी शिकलेल्या व्यक्तीच्या हाती असते. ज्याच्या अंगी शील असेल तोच व्यक्ती शिक्षणाचा विधायकपणे वापर करू शकेल असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर शिक्षणाबद्दल म्हणतात. शिक्षणाचा विधायक वापर करून डॉ. आंबेडकरांनी समाजामध्ये मोठे परिवर्तण घडवून आणले. शतकानुशतके अन्याय, अत्याचार, विषमतेने पिडीत ठरलेल्या समाजाला समानता आणि समतेच्या तत्वावर आणून ठेवले. शुद्रातिशुद्रांसोबत कोणीही भेदभाव करणार नाही यासाठी भारतीय संविधानात मुलभूत हक्कांची तरतुद केली. त्यानुसार कलम १७ नुसार अस्पृश्यता पाळणे कायदयाने गुन्हा ठरविण्यात आला.

३. विषमता नष्ट करण्यासाठी व सामाजिक लोकशाहीसाठी शिक्षण:

भारतामध्ये मोठया प्रमाणात विषमता भरलेली आहे. जात, धर्म, लिंग, रूढी, परंपरा, संपत्ती यांच्या आधारे मोठया प्रमाणात समाजामध्ये विषमता दिसून येते. काही लोक खुप श्रीमंत तर काहींना दोन वेळच्या जेवणाची भ्रांत पडते. भारतीय समाजातील विषमता शिक्षणाच्या आधारेच दुर होवू शकते असे डॉ. आंबेडकरांचे मत होते. शिक्षणामुळे व्यक्तीमध्ये विवेकाची जाणीव निर्माण होते. त्याआधारे व्यक्ती आपल्या अधिकारासाठी सरकारकडे मागणी करू शकते.

त्याचबरोबर समाजामध्ये लोकशाही निर्माण होणे गरजेचे आहे. भारताने लोकशाही स्विकारली परंतु आजही भारतीय समाजामध्ये लोकशाहीची पाहिजे तसी रूजवणूक झालेली दिसून येत नाही. लोकशाही मध्ये प्रत्येक घटकाला प्रतिनिधीत्व देणे गरजेचे असते. शिक्षणाच्या माध्यमातून शिकले

सवरलेले लोक प्रतिनिधीत्वासाठी संघर्ष करतील असे डॉ. आंबेडकरांना वाटत असे.

४. संघटित होणे व संघर्षासाठी शिक्षण:

शिक्षणाच्या माध्यमातून व्यक्तीला आपल्यावर होत असलेल्या अन्यायाची जाणीव होते. व तो समदु:खी लोकांना एकत्र करून संघटित होतो. संघटित झालेले लोक आपल्या न्याय हक्कांसाठी संघर्ष करतात. म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या अनुयायांना " शिका, संघटित व्हा आणि संघर्ष करा " असा संदेश दिला.

त्यांच्या उपदेशानुसार समाजातील लोक मोठया प्रमाणात शिकले आहेत. त्यांनी आपल्या हक्कांसाठी मोठमोठाल्या संघटनांची स्थापना केली आहे. आणि न्याय हक्क मिळविण्यासाठी ते संघर्ष करीत आहेत.

५. समानतेसाठी शिक्षण:

भारतीय समाजामध्ये मोठया प्रमाणात विषमता पाहायला मिळते. या देशाची साधन संपत्ती एका विशिष्ट वर्गाच्या हातात एकवटली आहे. परिणामी नैसर्गिक संसाधनाची विषम विभागणी झाली आहे. देशामध्ये समानता प्रस्तापित व्हावी यासाठी भारतीय संविधानाच्या कलम १४ मध्ये ष्ुनंसपजल इमवितम सूं ंदक ुनंस च्तवजमबजपवद वि सूंष चा समावेश मुलभूत हक्कामध्ये करण्यात आला आहे. मुलभूत हक्कांची सर्व व्यक्तींना जाणीव व्हावी म्हणून शिक्षणामध्ये सुध्दा मुलभूत हक्कांचा अंतर्भाव करण्यात आला आहे.

६. शिक्षण एक अन्न व शक्ती:

डॉ. आंबेडकरांच्या मते, व्यक्तीला जशी अन्नाची गरज असते. तसीच शिक्षणाची गरज असते. अन्नाशिवाय व्यक्ती मृतप्राय होतो. त्याचप्रमाणे शिक्षणाशिवाय व्यक्ती बौध्दीकदृष्टया दुसऱ्याचा गुलाम होतो. म्हणून व्यक्तीला अन्नासोबत चांगल्या शिक्षणाची गरज असते.

त्याचबरोबर शिक्षण एक शक्ती असून त्याद्वारे व्यक्तीचा आत्मविश्वास वाढतो व या शक्तीच्या जोरावर व्यक्ती आलेले संकट परतवून लावू शकतो. शिक्षणातून व्यक्तीच्या विवेकाचा विकास होतो. त्याला चांगल्याची व वाईटाची जाणीव होते.

७. चारित्र्य संवर्धनासाठी शिक्षण:

डॉ. आंबेडकरांनी चारित्र्याला खुप महत्त्वाचे स्थान दिले आहे. माणसाचे चारित्र्य हे त्याच्या वागणूकीवरून दिसून येते. चांगल्या चारित्र्य संवर्धनासाठी व्यक्तीमध्ये नैतिक मूल्यांची रूजवणूक होणे गरजेचे आहे. ही रूजवणूक केवळ शिक्षणाच्या माध्यमातून उत्तम प्रकारे करता येईल.

स्वच्छ, निष्कलंक चारित्र्य व्यक्तीला परमोच्च्य बिंदूवर घेवून जाते. समाजामध्ये त्या व्यक्तीचा आदर्श निर्माण होतो. म्हणून शिक्षणातून चारित्र्य निर्माण होते असे म्हटल्या जाते.

८. शिक्षण एक पवित्र कार्य:

डॉ. आंबेडकरांनी शिक्षणाचे महत्व ओळखले होते. शिक्षणातूनच चांगल्या समाजाची निर्मिती होते याची जाणीव त्यांना होती. म्हणून शिक्षणासारखे पवित्र कार्य त्यांनी हाती घेतले. त्यातून त्यांनी आपल्या समाजातील मूला – मूलींना शिक्षण मिळावे म्हणून १९४६ ला मुंबई येथे सिदार्थ महाविद्यालयाची स्थापना केली. त्याचबरोबर १९५० मध्ये औरंगाबाद येथे मिलिंद महाविद्यालयाची स्थापना केली.

या महाविद्यालयातून अनेक विद्यार्थ्यांनी शिक्षण घेतले व ते देशभरामध्ये मोठमोठया हुद्यावर कार्यरत आहेत.

VOL- VII ISSUE- III MARCH 2020 PEER REVIEW e-JOURNAL IMPACT FACTOR 6.293 ISSN 2349-638x

९. शिक्षण म्हणजे वाघीनीचे दुध:

''शिक्षण म्हणजे वाघीनीचे दुध आहे, जो ते प्राशन करेल तो गुरगुरल्याशिवाय राहणार नाही.'' असे डॉ. आंबेडकरांनी शिक्षणाबृल उदगार काढले आहेत. बळी हा बकराचा दिला जातो, वाघाचा नाही. त्यामुळे तुम्ही शिक्षण घेवून वाघासारखे बना म्हणजे तुमच्या वाटयाला कोणीही जाणार नाही. व्यक्तीला निर्भिड बनविण्यासाठी शिक्षण महत्वाची भूमिका बजावते. व्यक्तीमध्ये आत्मविश्वास निर्माण होतो. कोणत्याही संकटाला सामोरे जाण्याची ताकत व्यक्तीमध्ये निर्माण होते.

१०. बौध्द धर्माचा स्विकार:

हिंदू धर्मातील चातुर्वर्ण्यव्यवस्था, अस्पृस्यता, विषमता नष्ट करण्यासाठी डॉ. आंबेडकरांनी अनेक प्रयत्न केले. हिंदू धर्मातील थोर नेत्यांना भेटून अस्पृस्यता नष्ट करण्यासाठी वेळोवेळी चर्चा केल्या. परंतु त्याचा काहीही फायदा झाला नाही. हिंदू धर्मातील कर्मठ नेतृत्वांनी डॉ. आंबेडकरांना विरोधच केला. शेवटी हिंदू धर्माला कंटाळून त्यांनी स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व व न्यायावर आधारित असलेल्या व भारतीय मातीत जन्मलेल्या बौध्द धर्माचा १४ आक्टोबर १९५६मध्ये स्विकार केला.

डॉ. आंबेडकरांचे शैक्षणिक कार्य:

डॉ. आंबेडकरांनी तळागाळातील लोकांना जागृत केले. यांना त्यांचे हक्क मिळवून देण्यासाठी प्राणाची बाजी लावली. इंग्रजांसमोर आपल्या समाजबांधवाची कैफियत मांडली. येवढेच करून ते थांबले नाही. त्यासाठी समाजाला संघटित करून २० जुलै १९२४ रोजी बहिष्कृत हितकारिणी सभेची स्थापना केली. १९२८ मध्ये दलितवर्ग शिक्षण संस्थेची स्थापना केली. सिडनेहॅम कॉलेजमध्ये अर्थशास्त्राचे प्राध्यापक व १९३५ मध्ये शासकीय महाविद्यालयात प्राचार्य म्हणून कार्य केले. त्याचबरोबर ८ जुलै १९४५ मध्ये पिपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना केली. त्याअंतर्गत १९४६ मध्ये सिध्दार्थ महाविद्यालयाची मुंबई व १९५० मध्ये मिलिंद महाविद्यालयाची औरंगाबाद येथे स्थापना केली.

वरील सर्व महाविद्यालयामार्फत समाजातील होतकरू, हुशार तरूणांना मोफत शिक्षण दिले जाते. आज पिपल्स एज्युकेशन सोसायटीचा व्याप प्रचंड वाढला असून डॉ. आंबेडकरांच्या पश्च्यात सोसायटीने अनेक शाळा व महाविद्यालयाची स्थापना करून त्यांचे स्वप्न साकार केले आहे.

अशा प्रकारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या हयातभर ज्ञान संपादन केले, त्याचा संग्रह केला. आणि त्या माध्यमातून गावकुसाबाहेरील समाजाला मुख्य धारेत आणले. भारतीय संविधानाची निर्मिती करून त्यामार्फत त्यांना मुलभूत हक्क बहाल केले. आणि अस्पृष्यता, विषमता, जातीय व धार्मिक भेदभाव कायमचा संपवण्यासाठी संविधानामध्ये तरतुद केली. अशा या महामाणवास विनम्र अभिवादन!

संदर्भ:

१. भारतीय व पाश्चात्य विचारवंत – डॉ. कला व कृष्णा घौरमोडे
२. महाराष्ट्र टाईम्स न्युजपेपर
३. शैक्षणिक तत्त्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र – कुंडले, म. बा.
४- www.google.co.